

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2006–2007

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

© Göteborgs universitet 2009

ISSN 1403-4964

www.historiskastudier.gu.se/publikationer/Arkeologi/in_Situ/

Artiklar i In Situ granskas av minst två referenter ur redaktionskommittén.

Ansvarig utgivare

Kristian Kristiansen

Redaktion

Håkan Petersson

Teknisk redaktör

Gabriella Kalmar

Grafisk formgivning

Lena Troedson,

Riksantikvarieämbetet UV Väst

Gabriella Kalmar,

Bohusläns museum

Redaktionskommitté för 2009

Tony Axelsson *Västergötlands museum*, Nils Johansson *Riksantikvarieämbetet*, Håkan Karlsson

Göteborgs universitet, Kjell Knutsson *Uppsala universitet*, Kristian Kristiansen *Göteborgs universitet*,

Marianne Lönn *Göteborgs universitet & Riksantikvarieämbetet*, Linnea Nordell *Bohusläns museum*,

Håkan Petersson *Bohusläns museum*, Erik Rosengren *Kulturmiljö Halland*, Karl-Göran Sjögren

Göteborgs universitet, Christina Toreld *Bohusläns museum & Maria Vretemark Västergötlands museum*.

Engelsk språkgranskning

Judith Crawford

Distribution

Göteborgs universitet

Institutionen för historiska studier

Arkeologi

ark.bookshop@archaeology.gu.se

031-786 4614 (tel.)

031-786 5182 (fax)

Box 200

405 30 Göteborg

Finansiärer

Bohusläns museum, Göteborgs universitet, Kulturmiljö Halland, Riksantikvarieämbetet UV Väst,

Värmlands museum, Västergötlands museum

Producerad vid

Bohusläns museum

Box 403

451 19 Uddevalla

Framsida

Järnåldersdös på gården Fröböke i Halland. Skiss av Herman Hofberg från 1876 (Arne 1919:134).

Tryck

IT Grafiska AB, Uddevalla 2009

Innehåll

Kristian Kristiansen 60 år "Jeg står helt handfallen" <i>Håkan Karlsson & Johan Ling</i>	7
Att följa stigen – en publikundersökning på Blomsholm <i>Linda Andersson & Maria Persson</i>	11
Knark, fimpar och kapsyler – samtidsarkeologi i Göteborg <i>Daniel Gillberg, Benjamin Grahm-Danielson & Helena Nilsson</i>	23
Paret Klepeks fråga – en etnografiskt orienterad studie av arkeologins publika relation vid Vallhagar, Gotland <i>Håkan Karlsson</i>	31
Kvinnan från Österöd – ett tidigmesolitiskt skelett från Bohuslän <i>Torbjörn Ahlström & Karl-Göran Sjögren</i>	47
En mellanneolitisk palissad i södra Halland? <i>Magnus Svensson</i>	65
Döden i Anderstorp socken <i>Daniel Lindblad</i>	75
Berg – en kommunikativ plats på Värmlandsnäs <i>Hans Olsson</i>	95
Kyrkan, jarlen och makten – om det stormiga 1000-talet i nordligaste Halland <i>Tore Artelius</i>	105
Dödsrätt eller stål? Om hanteringen av odöda <i>Leif Häggström</i>	121
Loca in quibus crescit myrtus Om grophus för ölbrygd i mellersta Halland <i>Anna Häggström Aulin</i>	129

Meddelanden: Tvärvetenskap länkar bålplats till grav <i>Caroline Arcini & Marianne Lönn</i>	145
Debatt: Hyddlämningar från äldre Hensbacka – en fråga om förändrad metodik? <i>Per Falkenström</i>	151
Per Falkenström In Memoriam †	157

Förord

Välkommen till tidskriften *In Situ* tioårsjubileum. Detta är det första och sannolikt det enda förord som inte skrivs av ansvarige utgivare. Tidsskriften, som firar tioårsjubileum, vill samtidigt hylla, dess grundare och ansvarige utgivare, Kristian Kristiansens sextioårsjubileum.

Kristian Kristiansen och institutionen för arkeologi i Göteborg startade 1998 *In Situ* och har sedan dess varit dess ansvariga utgivare. Det första hårda arbetet med att få igång tidsskriften gjordes förtjänstfullt av Tore Artelius med god hjälp av Eva Englund och flera nummer med relevanta artiklar för västsvensk arkeologi kom i strid följd. Som alla tidskrifter kom också *In Situ* att efterhand få problem med ekonomin och därigenom kontinuiteten. Det är förhoppningsvis löst genom det samarbetsavtal som etablerades inför förra numret, även om ytterligare inkomstkällor är välbehövliga.

Förändringsarbetet rullar dock vidare och så här i jubileumstider förändras tidsskriften rejält. *In Situ, Västsvensk arkeologisk tidskrift* kommer i och med nästa nummer byta namn till *In Situ archaeologica*, med målsättningen att publicera artiklar på alla skandinaviska språk.

När flera tidskrifter har problem och blir vilande satsar *In Situ* på framtiden. Initialt har *In Situ archaeologica* ambitionen att av European Science Foundation bli rankat som en status C tidskrift, alltså tidskrift av viktig regional signifikans i Europa. Tidsskriften kommer även fortsatt använda sig av ”peer review” av artiklar i sin strävan efter kvalitet, både för tidskriften och för författarna.

Inom året planeras också en egen hemsida på vilken relevant information och tidigare nummer presenteras. Så småningom kommer också artiklar ur äldre nummer att kunna laddas ner som pdf-filer. En så kallad ftp-server kommer att upprättas, där författare och redaktion ska kunna hämta och lämna manus. Ett nytt prenumerationsregister är också ett viktigt kommande arbete. Tydligare författarinstruktioner kommer att lanseras till nästa nummer. Tidsskriftens professionalisering kommer också att märkas genom försäljning via näthandel i kommission på Riksantikvarieämbetet UV:s nätbokhandel, www.arkeologibocker.se. Museer nationellt över hela Sverige, som så önskar, kommer också erbjudas att sälja tidskriften via butiker och hemsidor.

I all förändring kommer dock ansvarig utgivare fortsatt vara ämnesföreträdaren för arkeologi på Göteborgs universitet och universitetet är fortsatt garanten för tidskriftens existens. I detta nummer har vi glädjemenen och sorg, debatt och viktiga meddelanden

samt innehållsrika artiklar med god spridning inom Väst-sverige. Tillsammans kan vi förhoppningsvis fylla den nya In Situ archaeologica med innehåll och aktiv debatt. Manus välkomnas kontinuerligt, förslag på teman likaså.

april 2009

Håkan Petersson

Redaktör

Kristian Kristiansen 60 år

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'K. Kristiansen', with a long horizontal line extending from the end of the signature.

”Jeg står helt handfallen”

Dessa ord yttrades av Professor Kristian Kristiansen, initiativtagaren till *In situ*, under det ”surprise party”, som organiserades för honom på den arkeologiska institutionen vid Göteborgs Universitet. Kristian fyllde 60 år den 16 augusti 2008 och han firade sin 60-årsdag med familj och vänner i Danmark. Ett firande ägde därför rum på institutionen den 4 september då vänner och kollegor från hela Norden tillströmmade och det bjöds på musik, vin, presenter, tilltugg och många tal. I dessa tal framgick tydligt vilken betydelse Kristians insatser för arkeologin i Göteborg, Skandinavien och Europa har haft genom åren. Möjligen stod han handfallen inför själva överraskningsmomentet då han inte var förberedd på ett ”surprise party”. Samtidigt så är det det omgivande arkeologiska samhället som borde stå handfallet inför de enorma insatser Kristian gjort på olika plan för den nationella och internationella arkeologin, och inte minst för den arkeologiska institutionen i Göteborg.

Kristian har bland annat iscensatt och genomfört ett antal projekt som kommit att placera institutionen på den internationella forskningsarenan. Bland dessa kan nämnas *Från kust till kust, The Emergence of European Communities (EEC)*, som består av delprojekt i Ungern, Sicilien och Tanum, *Vitteneprojektet* och *Svenskt hällristningsforskningsarkiv (SHFA)*. Listan kan dock göras mycket längre. Kristian har vidare initierat ett antal internationella konferensforum som blivit normbildande och oerhört betydelsefulla för den teoretiska och praktiska diskursen inom den europeiska arkeologin. Bland dessa kan nämnas *Nordic TAG* och *European Association of Archaeologists (EAA)*. Båda dessa organisationer har dessutom vid ett tillfälle vardera låtit organisera konferenser vid institutionen i Göteborg vilket ytterligare bidragit till att fästa densamma på den internationella kartan. Kristians egen forskning rörande bronsåldern har under de senaste decennierna befunnit sig i den absoluta forskningsfronten. I sin forskning har hans styrka varit kombinationen av ett grundläggande empiriskt, materialorienterat perspektiv med övergripande samhällsteoretiska resonemang. Exempelvis har Kristian i ett flertal artiklar och i monografierna *Europe before His-*

tory (1998) och *The Rise of Bronze Age society* (2005) varit banbrytande vad gäller att presentera och diskutera nya samhällsperspektiv, interaktionsmönster och symbolism beträffande det europeiska bronsålderssamhället. Den sistnämnda monografin erhöll år 2007 pris för bästa utländska monografi av *The Society of American Archaeologists (SAA)* inom ramen för organisationens årliga *Book award*. Han har också i olika forskningssammanhang genom åren samarbetat med internationella forskare såsom Michael Rowlands, Timothy Earl och Ian Morris för att nämna några. Kristian har inte enbart initierat och genomfört forskningsprojekt på den renodlat vetenskapliga arenan utan även knutit viktiga pedagogiska forskningsprojekt till institutionen.

Bland dessa kan nämnas *Co-Creating Cultural Heritage* som genomfördes 2006 i samarbete med kollegor vid Stanford university och *E-learning as a tool of knowledge transfer in the field of protection and management of archaeological heritage* som genomförs under perioden 2007–2009 tillsammans med kollegor i Polen, Lettland, Tyskland, England och Holland. Kristian har dessutom mot bakgrund av sin tidigare verksamhet inom den danska kulturmiljövården kommit att initiera och påverka de svenska diskussionerna rörande kulturarvsförvaltning samt övergripande frågor rörande kulturarvet och dess samtida samhällsfunktioner, på ett omfattande sätt. Detta gäller både på det lokala och det nationella planet. Ett exempel är hur han på det västsvenska planet medverkat till att initiera det mångvetenskapliga och tvärsektoriella samarbetsforumet *Kulturarvsakademien* mellan universitet och regionala kulturarvsinstitutioner samt aktivt bidragit till att kulturarvsfrågorna förts upp på Göteborgs universitets dagordning som ett av de styrkeområden universitetet avser att fokusera på under de kommande åren.

Under de år Kristian varit verksam som professor vid institutionen för arkeologi i Göteborg har han fungerat som en lysande inspiratör, som ständigt varit beredd att dela med sig av erfarenheter och kontaktnät, inte bara för det stora antal doktorander han framgångsrikt handlett utan även för kollegor, forskare och grundutbildningsstudenter. Det är vår förhoppning att Kristian med sin positiva inställning fortsätter att inspirera personer i sin

omgivning på samma sätt som tidigare. Inte minst i dagsläget då institutionen nu tagit en ny form i samband med sammanslagningen med historieämnet inom ramen för *Institutionen för historiska studier*. Mot bakgrund av allt det Kristian Kristiansen iscensatt och genomfört genom åren vill vi avsluta denna korta resumé, som är långt ifrån fullständig, genom att utbrista:

”Vi står helt handfallna”

För In Situ och de arkeologiska institutionerna i Västsverige
Håkan Karlsson & Johan Ling

Berg – en kommunikativ plats på Värmlandsnäs

Hans Olsson

Värmlands Museum

hans.olsson@varmlandsmuseum.se

Abstract

This article deals with a site and its significance in a landscape during the late Bronze Age and early Iron Age. The discussion is based on an archaeological excavation of a stone setting and a ritual house on the Berg farm in Värmlandsnäs, Sweden. The interpretation of this site and its meaning is derived from the results of the excavation. The site must also be understood from its location in the landscape and its geographical relation to other ancient monuments.

Fornlämningar och landskap

På gården fanns ett litet uppstickande berg. Där bland träden låg flera stenhögar som kunde komma väl till pass som bidrag till vägförbättringen. Med hjälp av en ditfraktad stenkross blev stenarna ett bra material som sedan kunde fraktas bort till vägbygget nedanför backen. Man plockade stenen som låg högst upp i en av stenhögarna och bar den bort till krossen. Så väljer jag att börja historien om den stora graven och gården Berg på Värmlandsnäs i Säffle kommun i Värmland.

En viktig del i förståelsen av våra fornlämningar är det landskap de ligger i. Ett landskap innehåller inte bara berg, skogar, vatten, åkrar, utan även andra beståndsdelar. De intryck vi som människor får av ett landskap beror mycket på vilken bakgrundsförståelse vi har och därför kan vi som individer också uppfatta landskap olika.

Ett landskap innehåller inte bara synintryck, utan det kan också ses som en del av människornas minnen. Det är när vi knyter samman marktopografi med namn och minnen som platser får sin mening. Genom sin utformning kan platser tjäna som minnesmärken, orienteringspunkter eller identifikationspunkter (Heimann 2005:163 ff).

Landskap kan således till stora delar ses som ett resultat av mänskligt arbete, en social konstruktion som både uttrycker vardaglig praktik liksom ideologi. Byggnadsverk såsom hus och gårdesgårdar, liksom monument av olika

slag, är enligt Michael Olausson medvetna skapelser, handlingar som uttrycker förändring och som i sin tur förändrar människans rums- och tidsuppfattningar (Olausson 1999:367 f).

Att det landskap vi lever i är i ständig förändring är något man ofta lägger märke till. Det kan gälla hus som byggs eller rivs, det kan gälla åkrar som planteras igen med skog eller någon annan förändring. Vissa förändringar är drastiska medan andra är så små att vi knappt lägger märke till dem. Den undersökning som denna artikel kommer att handla om var en del i omskapandet av landskapet. Några markörer i landskapet i form av fornlämningar undersöktes och togs bort medan nya markörer i form av silos byggdes på platsen och nu syns lång väg.

Genom ideologi och symbolspråk tycks vissa aspekter framhävas i bronsålderslandskapen. Rösen och högar, liksom andra monument under äldre och mellersta bronsåldern speglar detta. Men ideologiska och politiska, liksom symboliska, aspekter tar sig eller ges olika uttryck, och kan även av olika skäl tonas ned – vilket tycks ske under yngre bronsåldern och äldre järnålder. (Olausson 1999:367 f).

Under yngre bronsåldern finns flera tecken på att det egna hushållet allt mer kommit i fokus. Detta kan ses i boplatmaterial men också på hur gravarna i flera fall allt mer kommit att förläggas nära boplatserna. En spännande fyndkategori är kulthuset av stolptyp, som liksom gravarna, blir mindre framträdande i landskapet under

yngre bronsålder. Kulthuset har nu en mer diskret framtoning och kortare användningstid än tidigare och framstår därför som mer samtidsorienterade. De ligger också nära gravplatserna som finns nära eller intill boplatserna. Denna koppling mellan gravplats och boplatser brukar ofta tolkas som tecken på förfaderskult (Victor 2002:187).

Dag Widholm har i ett arbete visat att man under loppet av bronsåldern överlät det praktiska och rituella ansvaret för gravbyggandet från bygd till hushåll. Man kan enligt honom bland annat se detta genom att man övergår från att anlägga stora rösen till att anlägga mindre stensättningar. Det speglar också en förändring i synen på graven och gravmonumentet, från att ha varit en både praktisk och rituell angelägenhet för en större släkt till att vara en lokal företeelse inom ramen för ett individuellt hushåll (Widholm 1999:258).

Genom förekomsten av olika slags fornlämningar menar många arkeologer att man kan spåra platser som varit speciella för bronsåldersmänniskorna. Widholm har studerat förekomsten av rektangulära och skeppsformiga stensättningar i östra Småland. Dessa gravtyper finns i några begränsade områden. Enligt Widholm har bronsålderns gravritualer innefattat minst två aspekter, dels konventionell förfadersdyrkan, dels en ritual som bara utförts i vissa områden. De senare har skett på platser med rektangulära och skeppsformiga stensättningar. De senare har alltså markerat särskilda platser, centrala platser. Där har man samlats för en kult som inte bara var lokal och släktanknuten (Widholm 1999:252 f).

De skeppssättningar Widholm talar om är stora skeppssättningar, fullt synliga. Tore Artelius talar för sin del också om betydligt mindre skeppssättningar, sådana som påträffats under högar eller stensättningar. Artelius beskriver de miljöer i vilka skeppssättningarna från bronsålderns period III och framåt finns. Det är i landskap med en hög kvantitet gravar inom ett begränsat område som sådana skeppssättningar påträffas. Skeppssättningarna ligger på höjdlägen och skeppskonstruktionerna är små (Artelius 1996:104). Det är tydligt att Artelius menar att det är människor i samhällets toppskikt som anlägger och brukar dessa platser (Artelius 1996:91).

Nya kommunikationer i landskapet

På 1920-talet uppmärksammades de dåliga vägarna på Värmlandsnäs allt mer (Schyman 1954:226) och när nya vägar skulle byggas påträffades en massa sten som passade till vägmateriäl på gården Berg i Millersvik socken. Det var när man plockade stenarna där som man upptäckte gravarna som byggts på platsen för över 2 000 år sedan.

Sönderplockandet av stenröset kom sedan att få följer när fornminnesinventeringen 1963 registrerade platsen som två sönderplockade och överväxta stensättningar och en tredje oskadd, en bit bort. Denna bild fick dock revideras 2007 då Värmlands Museums arkeologer kom till platsen och undersökte stensättningarna.

Namnet på gården Berg antyder att gårdens namn är mycket ålderdomligt och skiljer sig från andra gårdar i närheten med namn som Torp, Götterstad, Noltorp med flera. Gården ligger också på en höjd i ett annars ganska flackt landskap. I historiska dokument kan man följa gården redan från början av 1440-talet (Nilsson 1997:111).

Fornlämningarna på södra Värmlandsnäs

Värmlandsnäs är ett 2,5 mil långt och 1 mil brett näs i Vänerens norra del. De östra delarna saknar skärgård och stränderna är påfallande branta. Vikarna är få och terrängen består till stor del av skogsmark med stora inslag av myr- och mossmarker. Kontrasten till näsets västra sida är därför mycket påfallande. Denna sida är väl försedd med skärgård, Millesviks och Eskilsäters skärgårdar och här finns också många vikar.

Dessa naturliga förutsättningar avspeglas tydligt i förekomsten av fornlämningar. Medan fornlämningarna på den östra sidan är relativt få och spridda, är förekomsten på den västra sidan mycket rik. Fornlämningarna består i hög grad av rösen och stenfyllda stensättningar. Gravarna kan, med den kunskap vi har idag, huvudsakligen dateras till bronsålder och fram till övergången till yngre järnålder (Olsson 2000).

Vid Berg finns ett flertal intressanta fornlämningar. På den högsta punkten på gården ligger de tidigare om-

Figur 1. Landskapet väster om utgrävningsplatsen vid Berg. Strax till höger utanför bilden, bortom den flacka åkermarken, ligger Vänern. I förgrunden skimtar den stensättning som kom att undersökas och ovanför den, missionshuset. Foto: Hans Olsson.

nämnda stensättningarna varav två finns kvar idag. Till dessa kommer den nu undersökta stensättningen som låg kant i kant med en av de förstnämnda stensättningarna. Strax öster om den undersökta stensättningen påträffades och undersöktes ett kulthus av stolptyp.

Nedånför berget med stensättningarna finns en mindre skålgropssten med sex skålgropar. Enligt upphittaren låg stenen i ett litet röse i nuvarande åker. Vid besiktning av fyndplatsen kunde författaren konstatera att åkermarken på platsen är full av skörbränd sten. Jag gissar därför att skålgropsstenen kan ha legat i eller intill en skärvstenshög som plöjts bort. Lite längre ner från höjden finns en boplats, omkring 200 meter från gravarna. Delar av boplatsen undersöktes 2006 och de undersökta

anläggningarna kunde dateras till slutet av förromersk järnålder (Olsson 2007).

I åkermarken närmare Vänern finns också uppgifter om härdar från tre platser. Härdarna skall ha påträffats på 1960-talet i samband med dikning av åkermarken. Även om det inte finns några dateringar av härdarna kan de ändå vara intressanta i sammanhanget då de kan höra ihop med lämningarna på Berg.

Trots alla kända förhistoriska gravar i omlandet är undersökningen av stensättningen i Berg den första i sitt slag. Innan hade det aldrig skett en undersökning av gravar av brons- och äldre järnålderstyp i denna del av Värmlandsnäs.

Undersökningen av stensättningen på Värmlandsnäs

Det som från början skulle bli en kort förundersökning och dokumentation av en till synes helt urplockad stensättning, blev någonting helt annat. Undersökningen av stensättningen blev på grund av alla inre konstruktioner (se nedan) betydligt mer komplicerad än vad som initialt antagits. Dessutom påträffades anläggningar intill stensättningen, anläggningar som visade sig utgöra ett kulthus.

Den stensättning som kom att undersökas visade sig vara 24 x 18 meter stor och upp till 0,6 meter hög. Även om stensättningen var stor, var den så flack att den på detta sätt knappast kan beskrivas som monumental. Däremot låg stensättningen på en plats med vid utsikt över dagens åkrar och Väner.

Stensättningen var mycket kraftigt övertorvad och försedd med ett 3–4 meter brett brätte. I mitten fanns ett

högre parti, ett centralröse, som var omkring 14 meter i diameter. Det var främst detta parti av stensättningen som skadats vid ovan nämnda stentäkt. De människor som anlagt stensättningen har utnyttjat terrängen maximalt på så sätt att det högre liggande centralröset låg placerat på den högsta bergsklacken. Brättet däremot hade man byggt i de naturliga svackor som omgärdade denna bergsklack. På så sätt har man fått största möjliga effekt med minsta möjliga arbetsinsats.

När stensättningens packning plockats bort visade det sig att det under denna fanns flera inre gravkonstruktioner. Sex, eller möjligen sju, av dessa bestod av skeppssättningar. Konstruktionerna var således inte synliga innan stenpackningen avlägsnats. Skeppssättningarnas storlek varierade mellan 3 och knappt 4 meter i längd och mellan 1,5 till 2 meter i bredd.

I stensättningens ena kant fanns dessutom ytterligare två konstruktioner. En av dem, en närmast rektangulär

Figur 2. Stensättningen A1 under framrensning. Till vänster i bild ses de stenblock som utgjorde stensättningens begränsning mot öst. Foto: Hans Olsson.

och ofylld konstruktion, innehöll inga fynd förutom några spridda fragment av rödockra. Vad denna konstruktion haft för innebörd har inte kunnat uttolkas. Den andra konstruktionen utgjordes av en närmast kvadratisk stensättning. I dess ena kant hittades en sten med tre skålgropar.

I och intill skeppssättningarna påträffades brända ben, flintavslag, ugnrester, ett degelfragment, flera fragment av vad som sannolikt har varit blästermunstycken, bränd lera och keramik. Några av bendeponeringarna låg samlade medan andra låg betydligt mer spridda. De spridda benen bestod ibland av ett eller ett fåtal ben med något grams vikt medan de största samlingarna av ben väger mellan 30 och 170 gram.

Ben hittades således inte bara i skeppssättningarna utan även utanför desamma och i några fall mellan stenar i stensättningens packning. Benen är till stora delar starkt fragmentiserade och särskilt gäller detta de ben som påträffades i stensättningens södra delar. Bland benen återfinns inte heller bara människoben utan också en del djurben. Det är påtagligt att de senare var vanligast förekommande i den södra delen.

Benens starka fragmentisering, tillsammans med avsaknaden av tydligt avgränsbara bendeponeringar, gör det svårt att avgöra hur många begravningar som funnits i stensättningen. Fragmentiseringen har också försvårat den osteologiska analysen av benmaterialet. Endast ett fåtal fragment har med någorlunda säkerhet kunnat identifieras till ålder och kön. I dessa fall verkar det röra sig om äldre och vuxna män (Jonsson 2008).

Utifrån gravkonstruktionerna, ¹⁴C-dateringarna och benens placering i stensättningen, görs bedömningen att det funnits mellan nio och elva gravsättningar i stensättningen. Det kan dock röra sig om betydligt fler, samtidigt som det heller inte går att bevisa att det inte rör sig om färre. Ben från botten av skeppssättningarna skulle teoretiskt sett kunna tillhöra samma individ vars ben vi fann mellan stenpackningen ovanpå skeppssättningen. Å andra sidan vet vi att gravar från den här tiden kan innehålla mycket få ben. Detta gör att enstaka benfynd utanför skeppssättningarna skulle kunna tillhöra separata gravdepositioner.

Beträffande övriga fynd är bilden att fynden låg mycket spridda. Påtagligt är att fynden av flinta och keramik do-

minerade i den norra delen av stensättningen. Flintfynden består av en kärnrest, avslag och splitter. Flintan är inte bränd. Keramiken var starkt fragmentiserad. Bland de större bitarna finns ett handtag till vad som tolkats ha varit en mindre kopp. Fynden av bränd- och sintrade lera däremot påträffades främst i de centrala och södra delarna av stensättningen. Bland dessa fynd finns såväl kraftigt sintrade delar, sannolikt ugnrester, som bitar som påminner om lätt bränd lerklining.

Den brända leran har tillsammans med degelfragmentet och blästermunstyckena tolkats som att det förekommit bronsgjutning på platsen innan gravarna anlades. Att det inte rört sig om järnframställning stärks av den totala avsaknaden av järnslag och av att hålen i blästermunstyckena är mycket små (Hjärthner-Holdar 2008).

Samtliga anläggningar låg på ett konstruerat lager av sand och grus direkt under stenpackningen i stensättningen. I samma lager påträffades de fynd som inte låg i stenpackningen. Under sand- och gruslagret var berg. Undantaget fanns under skeppssättningarna A1:2, A1:4 och A1:8 där det mellan skeppssättningarna och berget fanns ett lager av lera. Leran var placerad över en djup spricka i berget. När leran avlägsnats blev det tydligt att man eldat på berget innan leran lagts dit och skeppssättningarna byggdes. Att man eldat på berget innan gravarna byggdes var synligt på många platser under stensättningen.

Utöver gravkonstruktionerna påträffades även två härdar. Den ena av dessa hittades under brättet och har sannolikt varit en del av de ritualer som innebar att man eldade på berget innan denna del av anläggningen byggdes. Den andra härden påträffades omedelbart intill fören på en av skeppssättningarna. I och kring härden hittades en hel del ben men också keramik. Härden kan sannolikt kopplas till måltider eller matoffer i samband med begravningar.

Den stensättning som undersöktes kan ses som en slutprodukt av en plats som brukats under lång tid. De olika gravkonstruktionerna, ¹⁴C-dateringarna och fyndens spridning tyder alla på en lång användningstid, från yngre bronsåldern till övergången till yngre järnåldern. I ett sista skede har människorna täckt över alltsammans med en stenpackning.

Kulthuset

Det undersökta kulthuset var beläget omkring 7 meter öster om den undersökta stensättningen. Huset tolkas ha varit ett kulthus av den typ som Helena Victor i sin avhandling kallar C- eller D-typ (Victor 2002:67). Det är framför allt husets utseende, dess placering intill gravarna, och de annorlunda fynd som gjordes i det som lett fram till tolkningen. Huset har varit 9 x 9 meter stort och sannolikt har det varit försett med tre väggar. Mot väster och gravarna tolkas ingången ha funnits. Kulthuset hade tretton kraftiga och stenskodda stolphål. Alla, utom ett, var placerade dels i rännor och dels i gropar, längs med det som tolkas som väggarna. Undantaget utgjordes av det kraftigaste stolphålet som fanns vid ingången i väster. Detta stolphåls dimensioner och placering tyder på att denna stolpe burit upp en takkonstruktion. Strax norr om mitten av kulthuset fanns en stor kokgrop. Kokgropen, som var försedd med en stenkets som kan liknas vid en

kantkedja, låg på en av grus och sten uppbyggd förhöjning inne i kulthuset. Genom ^{14}C -analys har vi kunnat konstatera att kokgropen är av ett senare datum än själva huset. Kokgropen har daterats till mellan 260 och 510 e.Kr. medan själva kulthuset kan dateras till yngre bronsåldern genom ^{14}C -analys av makrofosslier från stolphålen och fynd av deglar för bronsgjutning.

Beträffande fynd hittades inga sådana inne i själva kulthuset utan alla fynd hittades i stolphålen, i rännorna eller groparna eller vid husets ingång. På samma ställen fanns också kol och skörbränd sten.

Bland fynden märks fragment av keramik, fragment efter minst två deglar, malstenslöpare, flintavslag och brända ben från människa och djur. Degelfragmenten är intressanta då det är första gången som degelfragment av den här typen påträffats i Värmland. Vid ingången påträffades också fyra flintskrapor tillsammans. Flintskraporna var de enda föremål som var hela.

Figur 3. Det undersökta kulthuset från ovan. Käppar har placerats i stolphålen för att markera dessa. I mitten syns den undersökta kokgropen. Under stenhögen till höger om densamma påträffades ett takbärande stolphål efter det att bilden togs. Foto: Hans Olsson.

Berg i ett större sammanhang

Vid en mer övergripande tolkning av vad lämningarna vid Berg representerar är platsens belägenhet i landskapet viktig. Det gäller inte bara det faktum att lämningarna låg på en höjd med bra utsikt, utan också i vilken fornlämningsmiljö de låg placerade. Berg ligger nära Vänern med allt vad detta kunnat innebära när det gäller kontakter med omvärlden. Platsen som i sig kan upplevas som monumental, en tydlig höjd i ett annars flackt landskap, ligger också mycket centralt placerat i en bygd som innehåller ett stort antal gravar från brons- och äldre järnåldern. Det stora antalet synliga gravar visar att detta område hade en förhållandevis stor befolkning och goda kontakter med omvärlden. Det har sannolikt under yngre bronsåldern och äldre järnåldern funnits ett socialt tryck att markera sin tillhörighet och sin status genom att bygga dessa gravar.

Att fornlämningsbilden på södra Värmlandsnäs ser ut som den gör hänger sannolikt samman med förändringar under loppet av yngre bronsåldern söder om Vänern. Denna förändring innebar bland annat att gamla transitområden bebyggdes allt mer, det vill säga områden nära den södra Vänerkusten. Det påskyndade också upplösningen av gamla kontaktnät och familjestrukturer och skapade förutsättningar för andra tänkesätt och värderingar (Weiler 1994:147 ff).

Tore Artelius har bland annat beskrivit att brott i begravningstraditioner har sociala orsaker (Artelius 1996:84). Förändringar i hur religiös symbolik uttrycks i gravar är enligt honom i många fall också direkt relaterbara till strukturförändringar av social profan karaktär i samhället (Artelius 1996:93). Det stora antalet gravar av röse- och stensättningstyp i delar av södra Värmlandsnäs kan ses som en avspeglning av detta. Tolkningen styrks om man ser till hur fornlämningsbilden för senneolitikum ser ut i samma område. I Millesviks socken, där ett stort antal av alla dessa rösen och stensättningar är belägna, finns endast en enda känd hällkista. I grannsocknen Eskilsäter är antalet något större, men bilden blir ändå att området har få synliga gravmonument från senneolitikum eller äldre bronsålder.

Artelius menar också att det är människor i samhällets toppskikt som anlagt och brukat platser som innehåller skeppssättningar som de vid Berg (Artelius 1996:91). Forskningen säger också att de begravda i särskilda gravtyper såsom skeppssättningar har varit sådana som haft en framträdande ställning i samhällets kult och ritual (Widholm 1999:254). Skepp har också tolkats som viktiga symboler av flera arkeologer, där skeppet varit en rituell symbol för allianser och kontakter och att skeppen varit symbol för de människor som styrde samhället (Larsson 1995:11).

Som vi också kunnat se har Helena Victor tolkat kulthus av stolptyp som mer tillfälliga än de i sten. Dessa hus är enligt henne inte, som de byggda i sten, monumentala till sitt utseende utan har en närmare anknytning till den egna gården och dess gravplats. Kulthuset under yngre bronsåldern verkar också ha blivit mer en öppen tillgänglig plats med spår efter varierande aktiviteter. Tidigare har de varit avskilda och exklusiva. På så sätt menar Victor att gravarna och kulthuset från yngre bronsåldern och framåt inte längre används som maktmedel (Victor 2002:186 f).

Trots Victors tolkning av kulthuset av stolptyp menar jag att mycket talar för att människorna som bött och haft sin kult- och begravningsplats på Berg tillhört samhällets övre skikt. Fynd och dateringar visar att platsen använts under lång tid, ett tecken på en stabil bosättning, en grund för en god ekonomi. Spåren efter bronsgjutning skulle också kunna tala för att de som bött på platsen tillhört ett övre skikt i samhället. Tillgången till brons och kunskapen om tillverkningen måste ha inneburit att man haft goda kontakter med omvärlden. Dessa kontakter syns också i förekomsten av skeppssättningarna och kulthuset. Människorna på Berg har känt till, och anammat, mycket av den tidens uttrycksmedel och symbolik.

Att sedan gravarna och kulthuset i sig själva inte var monumentala i sin konstruktion behöver inte motsäga att de varit del av viktiga markörer i det dåtida samhället, markörer för individer eller en släkt i samhällets toppskikt. Som vi har kunnat se kan platser tjäna som minnesmärken, orienteringspunkter eller identifikationspunkter. Platsen som sådan kan därför ha markerats på andra sätt. Ett sådant sätt har varit val av plats. Man förlade gravar och

Figur 4. Två av skeppssättningarna under utgrävning. Framför den dieselpump som syns i bakgrunden låg det undersökta kulthuset. Foto: Hans Olsson.

kulthus på toppen av bergshöjden, en plats som sannolikt var lätt att identifiera därför att människorna i området kände till vad platser som denna betydde. De omfattande spåren efter eld på platsen visar också på att man genom eldning kan ha markerat platsens betydelse. Andra markörer kan ha varit de härdar som påträffats ute i nuvarande åkermark, eller den förmodade skärvstenshög som legat nedanför berget.

Med den kännedom vi idag har om Berg och liknande platser, kan lämningarna vid Berg därför tolkas som en stormannagårds grav- och kultplats från yngre bronsåldern till och med romersk järnålder. Denna gård har sannolikt varit en central plats i en bygd med goda kommunikationer, främst med Västergötland. Visserligen vet vi idag inte hur vanliga lämningarna som undersöktes där är. Vi kan inte heller säga hur ovanliga de är, vi kan bara säga att de hittills är unika i ett värmländskt perspektiv och ännu så länge inte särskilt vanliga i ett svenskt perspektiv.

Fyndmaterial och dateringar av kulthuset pekar mot att platsen etablerats under yngre bronsåldern. Vid denna tid verkar bronsgjutning ha ägt rum på platsen och fynd av deglar i kulthuset antyder att detta hus varit samtida med bronsantverket. Om begravningar skedde på platsen redan från början är än så länge oklart men mycket tyder på det även om de daterade gravarna i den undersökta stensättningen ligger inom förromersk järnålder.

Under romersk järnålder var kanske gårdens storhetstid över. Den anläggning som har den yngsta dateringen

på platsen, kokgropen, är från denna tid. Sannolikt är det också under denna period som man täcker över skeppssättningarna med en stenpackning. Övertäckningen kan vara resultatet av en önskan att på ett tydligt sätt avsluta handlingarna som ägt rum på platsen. Detta har sannolikt inte betytt att behovet av ceremonier och ritualer upphört. Snarare rörde det sig om en förflyttning, inte bara rumsligt utan kanske även till innehåll och betydelser en ideologisk förskjutning och markering (Olausson 1999:377).

Det verkar ske en rad förändringar i samhället vid denna tid. Ett nytt gravskick, gravhögen införs. Flera av de boplatser som undersökts i länet har kontinuitet från yngre bronsålder och fram till övergången till yngre järnålder. Sedan sker ett brott. Samma bild har det fåtal kultplatser som undersökts i länet uppvisat (Olsson 2005 b).

Kanske medförde förändringarna att en förskjutning skedde även när det gällde vilken plats som varit bygdens centrala plats. Bygdens stora gravfält med högar finns vid Millesviks kyrka, den naturliga samlingsplatsen från medeltiden och framåt. Kanske skedde förflyttningen av bygdens naturliga samlingsplats till Millesvik redan vid övergången mellan äldre och yngre järnåldern.

Slutord

Resultaten från Berg visar inte bara på en plats med lång tradition. Kulthuset och gravplatsen har bevisligen använts under många hundra år. De ger oss också exempel på att lämningar kan finnas kvar på gårdar som bebotts länge och där man kan förledas att tro att markanvändningen har raderat ut spåren efter äldre bebyggelse.

Undersökningen av Berg visar också att det ibland räcker med en enda undersökning för att ge en annan bild av förhistorien än den som varit rådande tidigare. Som exempel på detta kan tas de skeppssättningar som påträffades under stensättningens packning. Skeppssättningar har i princip varit ett okänt fenomen i Värmland tidigare

Som vi kunnat se är Berg är en mycket intressant plats när man vill studera kommunikativa landskap. Den är ett gott exempel på att vissa ställen är och har varit mycket kommunikativa men att detta har kunnat uttryckas på olika sätt genom historien. På Berg förstärks denna bild

ytterligare genom fynden av skeppssättningarna då skepp ofta betraktas som en symbol för kommunikation på många plan. Skeppssättningarna, liksom fynden av kulhuset och spåren av bronsantverk visar på omfattande kommunikation i södra Värmland under förhistorien.

Referenser

- Artelius, T. 1996. *Långfärd och återkomst*. Lic. avh. Göteborg, Göteborgs universitet.
- Heimann, C. 2005. *Förflutna rum. Landskapets neolitisering i sydvästra Värmland*. Diss. Göteborg, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Larsson, T. B. 1995. Maktstrukturer och allianssystem i östgötsk bronsålder. I: Elfstrand, B., Larsson, M. & Toll, A. (red.). *Samhällsstruktur och förändring under bronsåldern: rapport från ett seminarium 29–30 september 1994 på Norrköpings stadsmuseum i samarbete med Riksantikvarieämbetet UV Linköping*. Linköping, Riksantikvarieämbetet UV Linköping.
- Nilsson, H. 1997. *De värmländska medeltidsbrevens register med kommentarer*. Uppsala: Gustav Adolfs akad.
- Olausson, M. 1999. Om vallanläggningar och boplatser i ett bronsålderslandskap. I: Olausson, M. (red.). *Spiralens öga: tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Olsson, H. 2000. *Ristningar och brons. Etapp 1*. Värmlands Museum Forskningsrapport 2000:1.
- Olsson, H. 2005a. *Brons- och järnåldersboplatser i Götterstad*. Värmlands Museum Rapport 2005:39.
- Olsson, H. 2005b. *Slutrapport för projektet Ristningar och brons*. Värmlands Museum Rapport 2005:53.
- Olsson, H. 2007. *Boplatslämningar vid Berg*. Värmlands Museum Rapport 2007:23.
- Schyman, I. 1954. *Värmlandsnäs från forntid till nutid. 1, Södra delen: omfattande Millesvik, Eskilsäter, Ölserud och Botilsäter*. Säffle.
- Weiler, E. 1994. *Innovationsmiljöer i bronsålderns samhälle och idévärld: kring ny teknologi och begravningsritual i Västergötland*. Diss. Umeå. Umeå universitet.
- Victor, H. 2002. *Med graven som granne: om bronsålderns kultus*. Diss. Uppsala. Uppsala universitet.
- Widholm, D. 1999. Gravskick och försörjning. I: Olausson, M. (red.). *Spiralens öga: tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*. Stockholm. Riksantikvarieämbetet

Otryckta källor

- FMIS. Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.
- Jonsson, L. *Osteologisk rapport 2008.01.10*. Naturhistoriska museet. Göteborg (opublicerat manuskript).
- Hjärthner-Holdar, E. 2008. Docent, arkeologi. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala. E-post 2008-08-19. Svar beträffande inlämnade fynd av misstänkta vävtyngder från Berg.